

УДК 37.091.4

РАДУЛ Ольга Сергіївна –
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти
Центральноукраїнського державного педагогічного університету
імені Володимира Винниченка
e-mail: pednauk@gmail.com

ВИХОВАННЯ ЛЮБОВІ ДО МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Сучасні світові глобалізаційні процеси висувають перед педагогікою проблему полікультурного виховання школярів. Однак його реалізація ґрунтується насамперед на вихованні любові до своєї батьківщини, що є важливим складником патріотичного виховання, якому велике значення надавав Василь Олександрович Сухомлинський у практичній діяльності та висвітлив у своїх працях.

З-поміж дослідників педагогічної спадщини В. Сухомлинського проблемі патріотичного виховання школярів загалом присвячені монографія В. Кіндрат «Найважливіша творчість – виховання патріота» (2002), а також статті різних років Н. Базилович (1982), В. Петренко (2001), Н. Скрипки (2001), С. Вітвіцької та З. Осадчої (2002), І. Крайнової (2003), Л. Березівської (2009), О. Остапівського (2015), Н. Коляди (2016), Т. Філімоної (2016) та ін. Однак про виховання любові до малої батьківщини спеціальних праць не так багато. Тому у статті зупинимося на розкритті сутності розуміння видатним педагогом цього поняття та шляхів його реалізації у практиці роботи Павліської школи Онуфріївського району Кіровоградської області.

Насамперед зупинимося на тому, що вкладав у поняття патріотизм, патріотичне виховання наш видатний земляк і яке місце відводиться в ньому вихованню любові до малої батьківщини.

У працях «Духовний світ школяра», «Сто порад учителям», «Педагогіка серця» та інших Василь Сухомлинський наголошує, що «патріотизм – це, образно кажучи, сплав почуття й думки, осягнення святині – Батьківщини – не тільки розумом, а передусім серцем...», це сфера духовного життя, яке проникає в усе, що пізнає, узнає, робить, до чого прагне, що любить і ненавидить людина, яка формується. Патріотизм як діяльна спрямованість свідомості, волі почуттів, як єдність думки і діла дуже складно пов'язаний з освіченістю, етичністю, естетичною, емоційною культурою, світоглядною стійкістю, творчою працею [1; 5; 9].

Починається ж формування патріотизму з виховання любові до малої батьківщини, а основними його джерелами, на думку нашого видатного земляка, є «природа рідного краю, і

мати з батьком, і рідне село, місто, колгосп, підприємство, де працюють батьки, і славне минуле Вітчизни, її героїчна історія... Від почуття прив'язаності до рідного куточка – материнської колиски, верби, що схилилася над ставком, родючого поля – до історичної долі народу...» [1, с. 133–134]. Так однією фразою В. Сухомлинський чітко і водночас ємко висловив і зміст і основні шляхи формування любові до рідного краю. Зупинимося детальніше на їх розкритті.

І. «Патріотизм починається з любові до людини. Початки патріотичного бачення і відчуття світу, почуття Батьківщини – в любові до найдорожчої на землі людини – до рідної матері», – зазначав видатний педагог у праці «Сто порад учителям» [9, с. 582–583]. У Павліській школі дбали про те, щоб у сім'ї і в школі панував культ Матері й Батька, культ Дідуся і Бабусі. Під словом культ розумілася атмосфера поваги, уваги, сердечної чуйності до близьких людей, до материнської і батьківської праці. [1, с. 137].

У школі дбали про те, щоб діти були чутливими, сердечними синами й доньками, щоб якомога більше своїх сил вони віддавали своїм близьким людям – матері, батькові, бабусі, дідусеві та приносили їм радість. Як відомо, любов до близьких насамперед виявляється у конкретних справах, а тому у Павліській школі важливе виховне завдання полягало в тому, щоб праця дитини в ранньому віці була одухотворена турботами про матір: «Саджаючи плодове дерево й присвячуючи його матері, даруючи їй перші плоди з нього, дитина вчиться вірності й відданості...» [2, с. 536].

У Павліській школі була продумана певна система, яка навчала дітей, як можна приносити радість рідним людям. Так, восени і навесні діти висаджували на присадибних ділянках «Яблуньку, Виноградний Кущ Матері, Батька, Бабусі, Дідуся», за якими доглядали у наступні роки [1, с. 138].

Важливою шкільною традицією було Свято матері, яке відбувалося 8 Березня, і до якого довго готувався кожен учень. Напередодні та у день свята діти дарували щось виготовлене або вирощене своїми руками, повідомляли щось радісне, приємне про свою працю, про навчання у школі: показували твір, за який учитель поставив

найвищий бал, розповідали про успіхи в гуртковій роботі. Ця традиція утверджувала в дітей правильний погляд на джерела радості, яку одна людина приносить іншій: радість насамперед у добрій справі, в утвердженні честі і гідності сім'ї [4, с. 81].

Любов до матері, до рідних поступово поширюється і на інших людей Як зауважував В. Сухомлинський: «Любов до людини – це родючий ґрунт, на якому розцвітають квіти патріотичного служіння Батьківщині» [9, с. 583]. Для зміцнення дружби між двома друзями педагогом була придумана ідея саджати дерево дружби у тільки їм відомим місцях [3, с. 487]. Саме з уст батька і матері діти повинні чути тільки хороші слова про кращих людей села, міста, які удостоєні нагород за трудові подвиги. Під час щорічних літніх подорожей учнів Павлівської школи по рідній землі вихователі організовували зустрічі з такими людьми [2, с. 463].

2. Живий образ батьківщини втілений насамперед у рідному куточку, рідному краї: «Сенс нашого патріотичного становлення полягає в тому, що цей куточок на все життя входить у нашу душу, хвилює нас як перше животворне джерело, з якого кожний з нас почався...» [10, с. 167].

Василь Олександрович Сухомлинський неодноразово наголошував, що світ дитини – це насамперед природа, яка оточує її в дитинстві. Аналізуючи спогади випускників Павлівської школи, педагог звернув увагу на той факт, що майже всі вони, згадуючи дитинство, говорили про природу рідного краю. Тобто, ці уявлення, сформовані в дитинстві, незабутні, і картини рідної природи, вразивши дитину своєю красою і чарівністю у молодшому шкільному віці, не лише ніколи не стираються в пам'яті пізнішими сприйманнями, а й відіграють виняткову роль упродовж усього життя (I, 266), а отже «азбука патріотичного виховання полягає в тому, щоб утвердити в людській душі багате, яскраве, незабутнє дитинство, закарбувати в ньому образи рідної природи, які хвилювали б усе життя» [1, с. 134].

Важливо вчасно допомогти дитині побачити світ навколо себе, переживши естетичні почуття. Відповідно, виховуючи дітей початкової школи, організовуючи для шестирічних дітей «Школу Радості», В. Сухомлинський усе робив, щоб перші образи рідної природи залишалися у пам'яті кожної людини на все життя «як видіння дивної краси, які втілюють у собі перші уявлення про Вітчизну». Допомагаючи дитині побачити світ навколо себе, видатний педагог сприяв тому, щоб у її свідомості на все життя відбивалася «глибина блакитного неба, мерехтіння зірок, рожевий розлив вечірньої

зорі, багряний захід перед вітряним днем, тріпотіння марева над горизонтом, безмежна далеч степів, сині тіні в кучугурах лютневого снігу, журавлиний ключ у холодній небесній сині, відображення сонця в міриадах крапель ранкової роси, сірі нитки в похмурий осінній день, пробудження життя в лісі, який прокинувся після довгої зими, фіолетову хмарку на купі бузку, ніжну стеблинку і блакитний дзвіночок проліска» [1, с. 134–135]. Так формується патріотичне бачення світу.

Із цією метою у Павлівській школі маленьких вихованців учителі виводили у поле, на берег ставка, в сад, на високий курган – вели, як зауважує В. Сухомлинський, «дивуватися» та закарбовувати у дитячій пам'яті образи, картини природи.

3. Картини природи рідного краю особливо міцно відкладаються у пам'яті в поєднанні з поетичним словом, зауважував Павлівський педагог. У працях «Серце віддаю дітям», «Духовний світ школяра» Василь Олександрович Сухомлинський неодноразово наголошував на тому, що слово рідної мови повинно жити в дитячій творчості і сам безпосередньо сприяв його розвитку у дітей, наслідком чого стала збірка дитячих казок, у яких образи рідної природи поєднувалися з моральними уявленнями про добро і зло.

Саме краса природи пробуджує думку дитини, а думка дитини «просить» в слово, шукає й знаходить яскраві, точні, любі серцю слова, народжується новий поетичний образ, творення якого викликає у дитячій душі гордість» [1, с. 136]. В. Сухомлинський згадував, що кожен день у «Школі Радості» приносив нові відкриття у навколишньому світі. Кожне відкриття втілювалось у казку, творами якої були діти. Казкові образи допомагали малюкам відчувати красу рідної землі. Краса рідного краю, що відкривалася завдяки казці, фантазії, творчості і є джерелом любові до Батьківщини [7, с. 38].

4. Важливою складовою виховання любові до малої батьківщини у Павлівській школі були подорожі – уявні і справжні – по Батьківщині, які відбувалися з другого класу. Наші подорожі, писав В. Сухомлинський, – це яскраві оповідання про міста і села, про моря і річки, ліси і степи, природні багатства і людей нашої країни, про її минуле, сучасне і майбутнє. Починалася подорож з рідного села, потім – по району, області, і нарешті – по Україні [1, с. 139]. Тематика «подорожей» була різноманітною і присвячувалася природі, літературі, фольклору, музиці, історичному минулому, народній пам'яті тощо.

Справжні подорожі починалися з походів по своєму і сусідніх районах, діти ночували на берегах Дніпра, бачили Кременчуцьке море, ліс-заповідник, зустрічали ранкову зорю,

слухали народні казки, милувалися мерехтливими сузір'ями й сходом сонця. Експерсії і походи в поле, в ліс, на берег річки, в сусідні села називалися «подорожами» в минуле рідного краю.

З особливою теплою і хвилюванням згадував В. Сухомлинський про подорожі з учнями на курган біля села, які відбувалися майже щотижня в різні пори року: Ми йшли в ліс, сідали на вершині кургану, дивилися на широкі поля, засіяні пшеницею, милувалися квітучими садами й стрункими тополями, синім небом і співом жайворонка... Через тиждень ми знову на кургані, в чудовій картині природи перед дітьми відкривається нове: осінь розсипала перші барви, вкрила золотом яблуні і тополі... Так щотижня, в один і той самий час ми приходимо на своє місце, милуємося красою, переживаємо боротьбу добра і зла в прекрасних народних казках, вслухаємося в музику осіннього степу, дихаємо чистим повітрям, мріємо про те, як навесні прийдемо сюди зустрічати жайворонка. Цей степовий куточок входить у духовне життя дітей, стає дорогим для них. Він – перший яскравий образ Батьківщини, що назавжди закарбувалися в дитячому серці [7, с. 256, 258].

5. Справжня любов до рідного краю повинна бути діяльною. Нагадаймо, що ще Й. Песталоцці зауважував, що всяка любов людська, що немає сили і не виконує дії, є ніщо, вона нікому не допомагає. Тому у Павлівській школі важливою умовою виховання школярів була праця на користь батьківщині, праця на користь рідного села, що формувало почуття особистої причетності до всього, що діється на рідній землі.

Наведемо конкретні факти з творів Василя Сухомлинського. Так, коли у 50-і роки на півдні країни почався рух, мета якого – недопустити руйнації ґрунтів вітрами, дощовими й талими водами, для здійснення протиерозійних заходів, потрібно було багато насіння трав. Учні Павлівської школи щороку вирощували на своїй навчально-дослідній ділянці кілька десятків кілограм насіння трав і передавали їх колгоспові. Так вони бачили, що вирощене ними насіння приносить користь [6, с. 261].

Щороку під час Тижня рідного Дніпра школярі протягом тижня саджали дерева, закладали нові шкільки, де вирощували саджанці. На пустирі, де навіть не ріс бур'ян, бо ґрунт змело ерозією, учні заклали «Сад для Людей», допомагали будувати нове приміщення для школи, оберігали ліс, посаджений у дитинстві [3, с. 471].

Важливою трудовою традицією школярів була праця під час весняного й осіннього Тижня саду [4, с. 85].

Учні Павлівської школи залучалися й до роботи по благоустрою рідного села. Зокрема щороку щось робилося для озеленення села. Так, беручи участь у колективній праці всього села, у першу післявоєнну осінь школярі обсадили тополями одну із сільських вулиць. Згодом був розбитий новий парк, обсаджено деревами кладовище, обладнано спортивний майданчик для сільської молоді, озеленено садибу дитячих ясел, закладено два громадських плодівих сади і два виноградники [4, с. 86].

Для учнів молодших класів на весні організовувалося Свято птахів, під час якого діти випускали на волю птахів, яких підібрали взимку напівзамерзлимими і виходили потім у пташиній лікарні, що виховувало добрі почуття та любов і дбайливе ставлення до природи рідного краю [4, с. 82].

Отже, виконуючи нібито просту буденну справу, захоплюючись нею, діти долучалися до праці для малої батьківщини, водночас бачили і відчували на собі наслідки своєї роботи. Все це формувало почуття господаря рідної землі, яке за висловом В. Сухомлинського, є найважливішим патріотичним почуттям, яке треба утверджувати в юних серцях [3, с. 268].

6. Важливою складовою формування любові до рідного краю є збереження історичної пам'яті, шанування загиблих, збереження всього, що створено людьми і чим пишуться старші покоління.

Для Василя Олександровича Сухомлинського, який сам був учасником Великої Вітчизняної війни, зазнав тяжкого поранення, як і для всіх інших людей, важливим було шанування померлих, які віддали життя за свою країну.

У Павлівській школі пам'ять про загиблих зберігалася різними шляхами. Зокрема, це розповіді про рідних дітям людей – батька або брата, які загинули у боях; це подорожі учнів на високу степову могилу біля Дніпра, де похований кулеметник, що захищав їхнє село; це й шанування невідомого героя. Так, у школі існувала традиція відзначати День Невідомого героя у день визволення села від фашистських окупантів: на площі, в центрі села, поряд з братською могилою героїв, які загинули в боях у роки Великої Вітчизняної війни, знаходиться могила Невідомого героя. До цієї могили діти покладали квіти та хвилиною мовчання вшановували пам'ять загиблих [4, с. 83].

Говорячи про виховання любові до малої батьківщини, про виховання патріотизму у педагогічній спадщині В. Сухомлинського, важливо звернути увагу й на критерії цієї вихованості, на які акцентував увагу видатний педагог, які є актуальними для сьогодення. Так, він наголошував: «... абсолютно неприпустимо організовувати конкурси: хто

краще скаже (напише) про свої почуття любові до Батьківщини. Немислима справа – вчити говорити про любов замість того, щоб учити любити. Взагалі треба особливо суворо і вимогливо торкатися понять і слів *Вітчизна, доблесть, героїзм, подвиг*, так само як і змісту тієї діяльності, яка вкладається у ці поняття і слова. ... Разом з тим нам здається сумнівним: чи можна назвати подвигом, доблестю, героїзмом те, що є звичайним виконанням обов'язку? Зміщення понять створює перекохані уявлення про масштаби того, що треба робити лише тому, що ти живеш у своїй країні як її син, їси і дихаєш чистим повітрям, спиш спокійно вночі – хтось працює для того, щоб ти завтра вранці їв, хтось стоїть на кордоні, щоб ти спокійно спав. Проте деякі молоді люди вважають, що навіть своїм сидінням за партою вони роблять послугу суспільству, а батькам – це вже неодмінно» [1, с. 132].

Завершимо цю невелику статтю з формування любові до малої батьківщини у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського словами видатного нашого земляка, у яких акумулюється сутність цього поняття, проголошені як заповіт у «Слові до спадкоємця»: «...нехай роки дитинства і отрочества ваших вихованців будуть роками пізнання Вітчизни... на першому місці серед усього, що відкривається перед людиною в навколишньому світі, ... були святині Вітчизни – земля, густо полита кров'ю героїв; праця нових поколінь, одухотворені ідеї служіння народу... Подорожуйте разом зі своїми вихованцями по полях і луках, по околицях свого села і міста, по берегах безіменних річок і балок. Тут, у камінні і грудках землі, у тихому дзюрчанні струмочків і в шелесті дерев – найтонші корені наших ідеалів. Поживляйте, облагороджуйте ними свої серця [8, с. 402, 403].

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Сухомлинський В. О. Духовний світ школяра // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 55–206.
2. Сухомлинський В. О. Методика виховання колективу // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 403–637.
3. Сухомлинський В. О. Народження громадянина // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 283–582.
4. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 4. – С. 5–390.
5. Сухомлинський В. О. Педагогіка серця // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 316–321.
6. Сухомлинський В. О. Проблеми виховання всебічно розвиненої особистості // Сухомлинський

В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 1. – С. 209–400.

7. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 3. – С. 7–280.

8. Сухомлинський В. О. Слово до спадкоємця // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1977. – Т. 5. – С. 401–410.

9. Сухомлинський В. О. Сто порад учителю // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 419–654.

10. Сухомлинський В. О. Як виховати справжню людину // Сухомлинський В. О. Вибрані твори в 5 т. – К.: Радянська школа, 1976. – Т. 2. – С. 149–416.

REFERENCES

1. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Dukhovnyi svit shkoliara* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [Spiritual world of a schoolchild. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
2. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Metodyka vykhovannia kolektyvu* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [Methods of upbringing the collective. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
3. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Narodzhennia hromadianyna* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [Birth of a citizen. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
4. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Pavlyska serednia shkola* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [Pavlysh secondary school. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
5. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Pedahohika sertsia* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [Heart pedagogy. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
6. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Problemy vykhovannia vsebichno rozvynenoi osobystosti* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [Issues of a comprehensively developed personality upbringing. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
7. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Sertse viddaiu ditiam* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [I give my heart to children. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
8. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Slovo do spadkoiemtsia* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [A word to a descendant. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
9. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Sto porad uchyteliu* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [One hundred advice to a teacher. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.
10. Sukhomlynskyi, V. O. (1976). *Yak vykhovaty spravzhniu liudynu* // *Sukhomlynskyi V. O. Vybrani tvory v 5 t.* [How to develop a real man. Selected works in 5 volumes]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

РАДУЛ Ольга Сергіївна – доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки дошкільної та початкової освіти Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: історія вітчизняної педагогіки, історія вищої школи.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

RADUL Olga Serhiyvna – Doctor of Pedagogical Science, Professor, head of Department of Pedagogy of Preliminary and Primary Education at

Centralukrainian Volodymyr Vynnychenko State Pedagogical University.

Circle of scientific interests: history of domestic pedagogy, history of higher institutes of learning.

Дата надходження рукопису 07. 09. 2018 р.

Рецензент – д. п. н., професор Н. А. Калініченко

УДК 37.011.3

САУХ Петро Юрійович –

доктор філософських наук, професор,
член-кореспондент НАПН України,

академік-секретар Відділення вищої освіти НАПН України

e-mail: 4813764@ukr.net

ЖИТТЄДАЙНА СИЛА ІМПЕРАТИВІВ ФІЛОСОФСЬКОГО АЛГОРИТМУ ВИХОВНОЇ СИСТЕМИ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Ми живемо сьогодні в океані безмежних знань. Ми – сучасники лавиноподібного зростання соціальних мереж, штурмового росту Інтернету, глобальної комп'ютеризації, триумфуючого віртуального світу, «комодифікації пізнання», комерціалізації науки, «економічного тоталітаризму» і пов'язаних з цим глибинних соціальних і морально-ціннісних змін. Набута раніше могутність людини й стратегія володарювання, які зруйнували квазірівновагу біосфери і ноосфери, призвели до переходу в новий стан важко усвідомлюваної системи, де для людини може не виявитися місця. Девальвація природності виявилася одночасно девальвацією людяності. Життєдайна духовна тканина тріщить, розриваючись між екзистенціалами «бути» і «мати». Як не згадати мудрі слова Далай-лами XIV: «Люди були створені для того, щоб їх любили, а речі були створені для того, щоб ними користувалися. Світ у хаосі тому, що все навпаки» [2, с. 273]. Наука й високі конвергентні технології BNiC (біо-, нано-, інформаційні та когнітивні) створюють нове життєве середовище людини і ставлять під питання більшість традиційних способів буття та орієнтацій у світі. Виникає ситуація, коли прогресують процеси соціальної деструктивності, пов'язаної з «людиною маси» (Ортега-і-Гассет), інфікованою «вірусом» маргінальності, людиною, яка живе в суспільстві, але частиною цього суспільства себе не вважає. Вона попадає в реальність, де «все дійсне – нерозумне, а все нерозумне – дійсне» [3, с. 190]. Результатом цих трансформацій стає «екзистенціальний вакуум», який пов'язаний із втратою смислоутворювальних цінностей.

Без філософського осмислення цих процесів, без системної інтеграції сучасного формату знань важко уявити оптимістичне

майбутнє людства. Завдання нової світоглядної системи – утримати межу між розумним і нерозумним майже в усіх сферах людської діяльності, віднайти та утримати баланс між глобальним і локальним, аби не стерти межу між інтеграцією і асиміляцією, стати підґрунтям реконструкції людських відносин, деформованих егоїзмом, комерціалізацією, божевільним прагненням до влади.

Сьогодні важливо навчити молоду людину не лише володіти загальною здібністю ставити і вирішувати проблеми, оперувати принципами організації, які дозволяли б «зв'язувати» знання та надавати їм смисл, але й перетворювати їх в *життєву мудрість*, яка б стала *когнітивною експертизою* усіх *фундаментальних життєвих практик*. Інтегральним механізмом життєвої мудрості, її живильним джерелом мають стати ідеї так званого «нового гуманізму» в освіті. Йдеться про мистецтво введення молодої людини до світу цінностей і суспільно важливих стандартів моральної поведінки, суспільнозначуща шкала яких сьогодні зазнала суттєвих трансформацій. Новий гуманізм не ідеалізує людину, не заперечує в ній наявності антигуманного, деструктивного. Він виходить із визнання пов'язаності усіх людей у добрі й злі. Адже, визнавши свободу людини, ми тим самим визнаємо її відкритість до добра й зла. Добро, як і зло, не факт, це справа вибору. Тому ніхто неубезпечений ні від добра, ні від зла. З визнання цих реалій випливають основні чинники, від яких залежить результативність освіти: а) раціональна оцінка реальності, врахування значення споживацьких та утилітарних цінностей у задоволенні різноманітних людських потреб; б) озброєння учнів (студентів) навичками і вмінням щодо забезпечення пристойних умов існування («мати» щоб «бути», в контексті професійної й людської гідності); в) виховання цілісної